

TERRA MATER ÉS LIBER PATER KÖZÖS OLTÁRA
AQUINCUMBAN

1958 májusában a II. ker. Lajos utca 37. sz. előtt, termálcso fektetésnél¹ egy kisméretű oltárkő töredéke került elő (1. kép). Felirata: TERR(a)E MAT(ri) / LIBERO [pat](ri) / [.] PFEI (?) [. . . Előlapjának felső lezárásán a két elnyújtott M betű formájú bevésés lehetséges, hogy csak végigfutó díszítőminta. Ha felirat, akkor helyénél fogva majdnem biztosan csak istennév töredéke lehet. Az első M tisztán látszik. Ha utána is M következik, akkor Magna Materra egészíthető ki, bár ez Terra Materral közös oltáron példa nélküli és valószínűtlen. A nagy Istenanyának csak egy felirata ismert Aquincum vidékéről, a Gellérthegy déli oldaláról.² De helyi kultuszának meglétét bizonyítja két, a vele szoros kapcsolatban lévő collegium dendrophorum által állított sírkőtöredék.³ A sírplasztikában rendkívül gyakori Attis-ábrázolásokat nálunk nem tarthatjuk minden esetben a Kybele-kultusz megnyilvánulásának, hanem — különösen a későbbi századokban — csak a túlvilági életbe vetett remény szimbólumának.⁴

Mivel a második M végén levő függőleges szár nem látszik tisztán, egy elrajzolt N betű feltételezésével, amelyhez ligálva csatlakozott volna egy I, nem vethetjük el a Minervának szóló dedikáció lehetőségét sem.

Terra Mater felirata különös érdeklődésre tarthat számot, mivel a neki dedikált oltárok az egész római birodalom területén aránylag ritkák.⁵ Aquincumból idáig három volt ismeretes.⁶ Ezek közül kizárólag a Földanyának van dedikálva a Táborthegy szomszédságában, a Remetehegyen előkerült kő.⁷ A másik két oltáron Juppiter Optimus Maximusszal,⁸ illetve Juppiterrel és Iunóval együtt⁹ szerepel Terra Mater, és az „égi” istenek meg is előzik őt a felsorolásban. A lényegében ellentétes arculatú istenségek ilyen formában való összekapcsolása a „dii superi et inferni” formulához hasonlóan különböző körbe tartozó kultuszok egyesítését jelenti. A Lajos utcai oltáron Terra Mater neve áll első helyen, és utána szerepel csak az Aquincum környékén rendkívül népszerű Liber Pater.¹⁰ Ez a bacchikus isten, főleg a dunai tartományokban, női megfelelőjével, a termékenység istennőjével, Liberával együtt szokott szerepelni.¹¹ Mindketten a természet, és ezen belül az ember termékenységének is védelmezői. Liber Pater Dionysos—Bacchusszal azonosítva az e- és túlvilági élet mámoros boldogságának megtestesítője. Mint a föld termékenységének előmozdítója, Terra Materral azonos arculatú isten. Ennek ellenére közös dedikációjú oltárunk Aquincum vidékén csak most került elő, és egész Pannóniában is tudtunkkal csak egy ismeretes. Ez a legközelebbi közös előfordulási helyük Singidunum (Belgrád).¹² Itt a legio IV Flavia egyik veteranusa állított oltárkövet Juppiter Optimus Maximus, Terra Mater, Liber Pater és Liberának dedikálva.¹³

Az eddigi Terra Maternak szentelt aquincumi oltárokkal kapcsolatban Brelich¹⁴ és Nagy Tibor¹⁵ felhívja a figyelmet arra, hogy az istennő kultusza nálunk is elsősorban barlangos helyekhez kapcsolódik. A barlangoknak mindenütt „alvilági” jellegük van; úgy vélték, hogy a föld méhébe vezető szájukon keresztül közelebbi kapcsolatot létesíthetnek a chtonikus hatalmakkal. A CIL 10469. sz. és a Bud. Rég. XIII. kötetében ismertetett, fentebb említett oltárok is barlangos hegyvidéken kerültek elő. A Lajos utcai kő lelőköri körülményei alapján nem tudjuk megmondani, hogy eredeti felállítási helyén találták-e meg. De kézenfekvő oltárunkat itt is kapcsolatba hozni a Szépvölgyi út közelében levő barlangokkal. (A Pálvölgyi cseppkőbarlang csak a század eleje óta ismeretes, de a közelében még több kisebb-nagyobb barlang nyílik.¹⁶)

Oltárunk állítójának nevét sajnos nem ismerjük. A felirat harmadik sora, ahol feltételezhetően a dedikáló neve állott, annyira töredékes, hogy semmi biztosat nem várhatunk.

1. kép. Oltárkő töredéke a Lajos utcából

Talán P(ublius) FEL[ix]-re egészíthető ki. A Felix, Felicissimus cognomen elég gyakori volt vidékünkön.¹⁷ Terra Mater kultuszát, emlékeinek gyér előfordulása miatt, itt nem tudjuk etnikumhoz kapcsolni. Az anyaföld tiszteltét majd minden ókori népnél megtaláljuk. A termékenység-istennők tisztelete az illírek-nél és keltáknál is általános volt. Azonban, hogy melyikük és milyen mértékben azonosítható Terra Materral, még megoldatlan kérdés. Kultusza csak olyan népnél lehetett általános, amely halottait az anyaföldnek adta vissza.¹⁸

A területünkön igen népszerű Liber Pater tisztelői elsősorban az „eraviszkusz őslakosság soraiból kerültek ki.¹⁹ A kutatók általános véleménye szerint az itáliai eredetű Liber egy ősi helyi istenséggel olvadt egybe.²⁰ Így a betelepült hódítókat sem zárhatjuk ki a valószínű dedikálók közül, hiszen a termékenység, a jó termés — etnikumtól és társadalmi helyzettől függetlenül — minden ittlakónak közös érdeke volt.

JEGYZETEK

¹ A leletmentés ismertetését és helyszínrajzát lásd a jelen kötetben levő másik cikkünkben.

² CIL III. 3471.

³ A. Kuzsinszky, Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934, 71. — Nagy L.: Arch. Ért. 50. (1937) 93. old., 6. jegyzet. — Nagy T.: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 457. old., 475. jegyzet.

⁴ Nagy T. i. h. 428. kk.

⁵ G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer. 1902, 162.

⁶ Távolabbi környékén Ercsiből ismeretes egy felirata: CIL III. 10374.

⁷ CIL III. 10469. — A. Brelich, Laureae Aquincenses. I. 57.

⁸ Szilágyi J.: Bud. Rég. XIII. köt. Bp. 1943, 356.

⁹ CIL III. 10431. — Brelich i. m. 57.

¹⁰ Brelich i. m. 114. — Nagy T. i. h. 413. kk. — Legújabbban: Alföldy G.: Soproni Szemle XIII (1959) 161.

¹¹ Alföldy i. h. 160.

¹² A feliratra Alföldy Géza hívta fel figyelmünket.

¹³ An. Epigr. (1910) 172. sz. — Á. Dobó, Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. Diss. Pann. I. 1. 75. old., 450. sz.

¹⁴ Brelich i. m. 57.

¹⁵ Nagy T. i. h. 396.

¹⁶ Pápa M., Budai hegyek. Bp. 1956, 26, 30.

¹⁷ Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 827. kk. — Mócsy A. szerint Észak-Itáliában, Dalmáciában és Afrikában gyakori: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959, 174.

¹⁸ F. Altheim, Römische Religionsgeschichte. I. köt. Berlin 1931, 20.

¹⁹ Alföldy i. h. 162.

²⁰ Legutóbb összefoglalóan: A. Bruhl, Liber Pater. Paris 1953, 213. kk.

GEMEINSAMER ALTAR DER TERRA MATER UND DES LIBER PATER IN
AQUINCUM

Im Mai 1958 kam südlich der Canabae von Aquincum anlässlich einer Rohrlegung das Fragment eines Altarsteines von kleinem Ausmaße mit der Inschrift TERR(a)E MAT(ri) /LIBERO [pat](ri) / [.] PFEI (?) [... zum Vorschein. Auf dem oberen abschließenden Teil der Vorderseite können die zwei M-förmigen Einschnitte nur ein durchgehendes Ornament gewesen sein. Sollte es eine Inschrift darstellen, so wäre sie wahrscheinlich auf Magna Mater zu ergänzen.

Bisher waren drei Altarsteine der Terra Mater von Aquincum bekannt. Einer von diesen war ausschließlich der Erdmutter geweiht, an den beiden anderen treffen wir sie mit Iuppiter Optimus Maximus bzw. mit Iuppiter und Iuno gemeinsam an und die „himmlischen“ Götter werden vor ihr aufgezählt. Auf unserem Altar steht an erster Stelle der Name der Terra Mater und ihm folgt erst der in der Umgebung von Aquincum äußerst populäre Liber Pater. Dieser bacchische Gott war die Verkörperung des berauschten Glückes des dies- und jenseitigen Lebens. Als Förderer der Fruchtbarkeit der

Natur ist er ein Gott gleichen Charakters wie die Terra Mater. Trotz alledem war ein Altar mit gemeinsamer Weihung in ganz Pannonien nur aus Singidunum bekannt.

Auch die bisher bekannten Denkmäler von Aquincum des Terra Mater-Kultes befinden sich in Höhlengegenden. Die Höhlen hatten überall den Charakter der „Unterwelt“; man meinte durch ihre in den Schoß der Erde führenden Mündungen, eine nähere Verbindung mit den chthonischen Mächten herstellen zu können. In der Nähe der Fundstelle unseres Altars sind ebenfalls Höhlen. Der Name des Stifters ist uns leider nicht bekannt. Die dritte Zeile der Inschrift läßt sich eventuell auf P(ublius) FEL[ix] ergänzen. Den Kult der Terra Mater vermögen wir in unserem Lande mit keiner Volksgruppe in Verbindung zu bringen. Die Verehrer des Liber Pater setzten sich in erster Linie aus der eraviskischen Urbevölkerung zusammen. Die Fruchtbarkeit, die gute Ernte war jedoch das gemeinsame Interesse eines jeden hier Ansässigen und konnte daher Gegenstand der religiösen Verehrung worden sein.

ÚJABB ŐRTORONY AZ AQUINCUMI LIMESSZAKASZON

A II. ker Lajos utcában 1958 májusában termálcső fektetésnél római és középkori épületmaradványok és sírok kerültek elő.¹ Az árkot az úttestnek keleti, páratlan számozású oldalán, a házsortól átlag 7 m távolságra húzták. Régészeti leleteket a Zsigmond tér — Kolosy tér közötti szakaszon találtunk (1. kép).

Ez alkalommal csak a római kori építészeti anyagot ismertetjük.² A leletmentés az árok keskenysége (1 m) és az azonnali zsaluzás miatt kedvezőtlen körülmények között folyt. Az árkot bővíteni az úttest forgalma miatt nem lehetett, így a rétegek megfigyelése helyenként hiányos, és az épületek rendeltetésére csak a csatornaárokban előkerült és a mélyépítők által meghagyott faltöredékekből lehet következtetni.

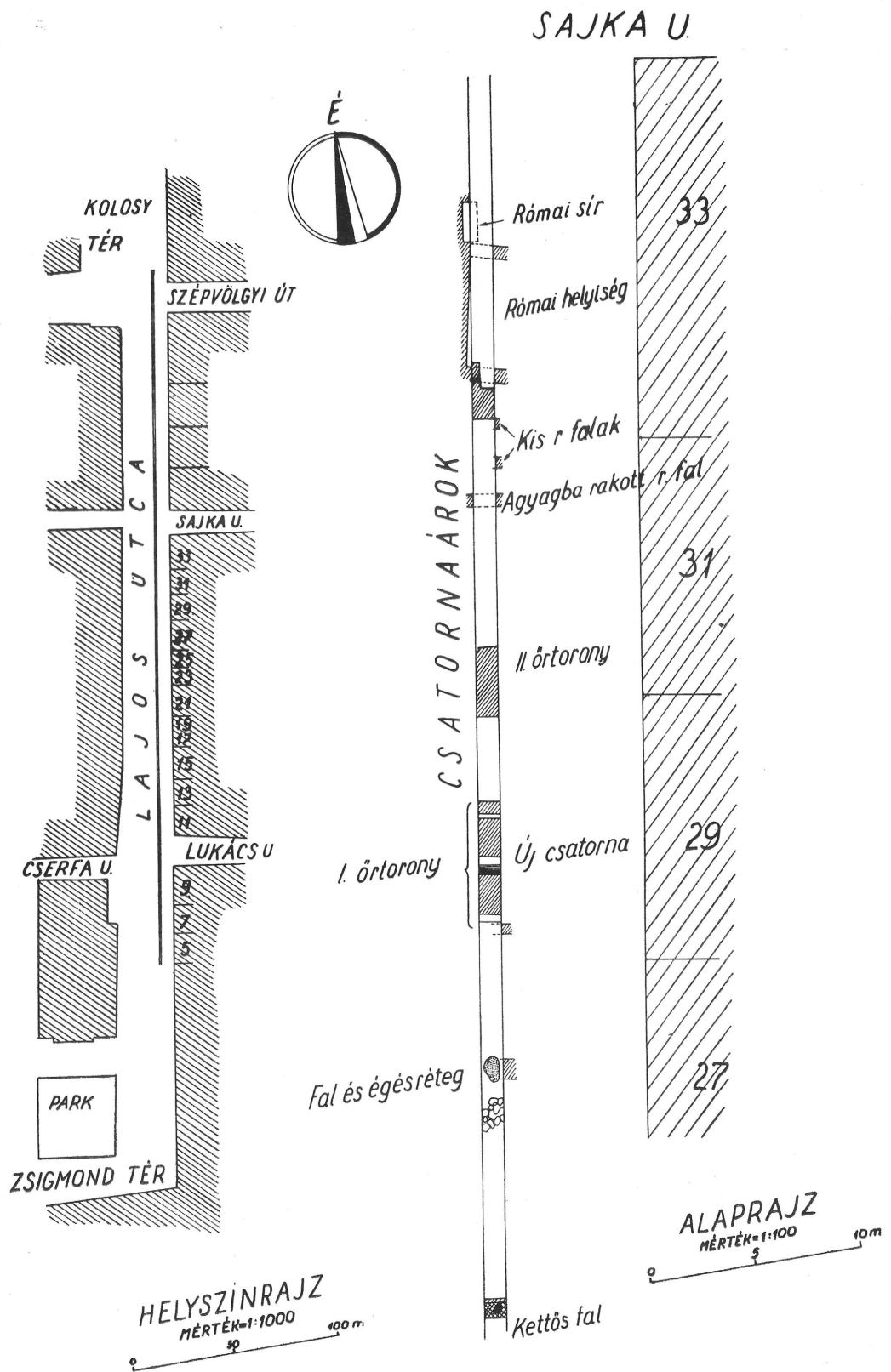
A Lajos utca 29. sz. házzal szemben, a mai úttest alatt 140—150 cm mélyen, 454 cm hosszúságban, az árok teljes szélességében, habarcsba rakott római kőfalazás került napvilágra. Alapozása általában a mai szint alatt 2,18 m-re, a tengerszint fölött 103,52 m-re van. A falazat méretei és építési technikája alapján katonai őrtorony padlóalapozására gondolhatunk. Déli széle alatt (2. kép) és ettől kb. 40 cm-ig lekövezés húzódik, amelyet korai (I—II. századi) úttestnek tartunk. Ettől a „nagy őrtorony”-tól 40 cm-re délre újabb habarcsba rakott kőfal húzódik, amelynek alapozása azonban 10 cm-rel magasabban van, mint az őrtoronyé (3. kép). Vastagsága 54 cm. Az őrtoronytól északra, tőle 25 cm-re is húzódik egy átlag 45 cm vastag kőfal. Alapozása nagyjából a toronyéval egyenlő mélyen van. Ennek ellenére nem látszik toronyhoz tartozó csatornafalnak, hanem inkább az őrtorony pusztulása után emelt épülethez tartozhatott, a toronytól délre lévő fallal együtt. A tárgyalt falak fölött, a mai úttest alatti 110—120 cm közötti réteg erősen kavicsos, fölötté 14 cm vastag homoksáv húzódik. Itt esetleg egy későközépkori vagy barokk-kori úttestet tételezhetünk fel (4. kép).

A 31. sz. ház déli sarkával szemben újabb, ugyancsak nagyméretű építmény alapozása került felszínre. Az agyagba rakott kőfalazás 330 cm hosszú és ugyancsak az árok teljes szélességét kitölti. Alja az Adria fölött 103,39 m-re, a mai úttest alatt 2,52 m-re van. A falazat három sor kőből áll, amely fölött 2—3 cm vastag habarcsréteg húzódik (5. kép). Legvalószínűbben itt is katonai őrtoronyra gondolhatunk, amely az előzőnél korábban épülhetett. A habarcsos padlószint fölötti felépítménye, az I—II. századi analógiáknak megfelelően, valószínűleg fából készült és ezért nem maradt semmi nyoma³ (6. kép).

Ettől a „kisebb őrtorony”-tól 35 cm-re északra egy 45 cm vastag agyagba rakott fal húzódik. Déli irányban megmaradt terrazzóból készült padlója is, amely a torony habarcsos padlószintje fölött 40 cm-re húzódik, és a toronyalapozás fölött is megvan, így annál kétségtelenül későbbi (7. kép). A 8 cm vastag terrazzo padló alatt 24 cm-re, tehát a torony padlószintje fölött 16 cm-re, letaposott földréteg húzódik az agyagba rakott kis fal mindkét oldalán, de dél felé csak az őrtoronyig tart. Esetleg ennek volt külső terepszintje.

Az agyagba rakott kis falalapozás habarcsos kőfalban folytatódik, amelyet az újkori útépítésekor annak alapozásáig lebontottak.

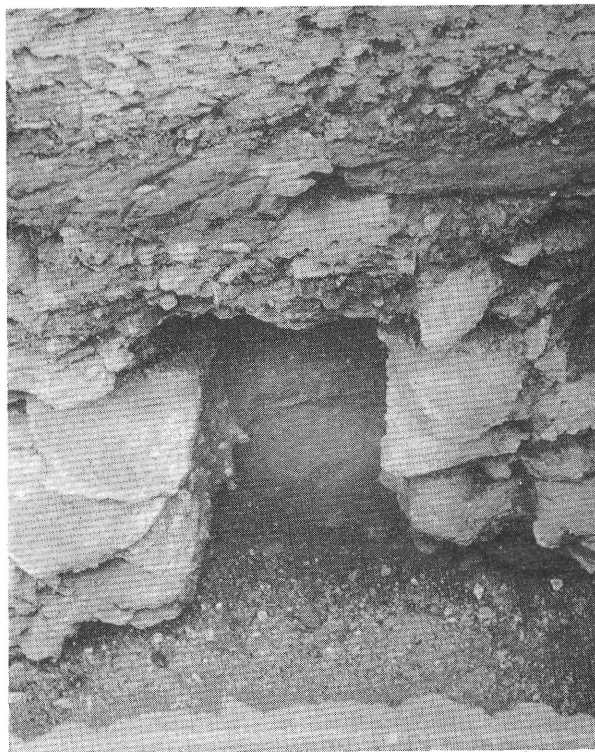
A 33. sz. házzal szemben két építési periódushoz tartozó falak kerültek elő. A korábbi fal kelet—nyugati irányú, észak felé egy 116 cm hosszú támpillér-szerű kiugrása van. A későbbi épületből egy helyiségnek három fala maradt meg; az északi, nyugati és déli, a termálcső árok nyugati

1. kép. Helyszín- és alaprajz a Lajos utcai leletmentésről

2. kép. A későbbi őrtorony déli széle

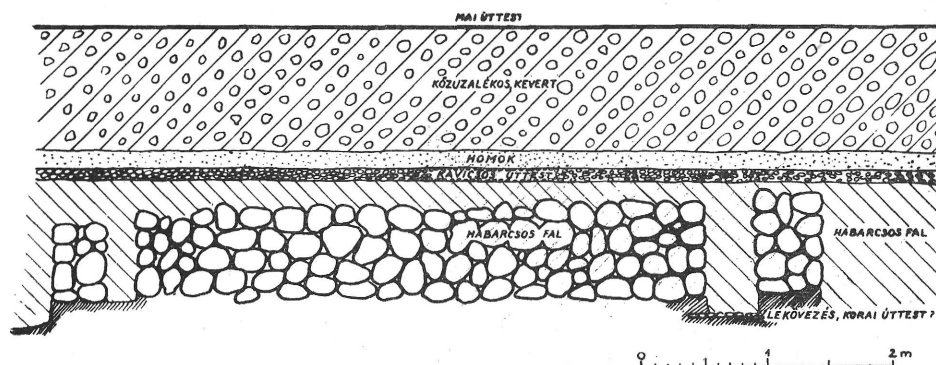
3. kép. A későbbi őrtorony déli vége, előtte későbbi periódusú fal

szélénél a megfelelő falsarkokkal. A helyiség déli zárófala mellett tüzelőhely és melléklet nélküli bolygatott gyermeksír mutatkozott.

A helyiségen kívül, a nyugati fal északi irányú meghosszabbításaként, álboltozat-szerűen falazott téglasír került elő. A falhoz építették hozzá, nyilván az épület pusztulása után, tehát a sír tekinthető itt a legkésőbbi építménynek.⁴

Még a 33. sz. ház északi szélével szemben, a Sajka utca sarkánál, a modern csatornaárok keleti falától, kifalazott római csatorna indul északkelet felé, a Duna irányában. Feneke kötőanyag nélkül, palaszerű kőlapokból, oldalfalai pedig habarcsba rakott, téglával kevert kövekből készültek. Teteje átlag 13 cm vastag kőlap. Belső magassága 43, maximális szélessége 55 cm. Kb. 3 m hosszúságban tudtuk a belsejét feltárni.

Stratégiai megfontolások is indokolták, hogy ide az aquincumi katonai védőrendszer egy újabb láncszemét helyezzük. A tábortól dél felé, hozzá legközelebb, csak a Csalogány és Gyors-

4. kép. A csatornaárok keleti falának metszete a Lajos utca 29. sz. déli felével szemben

5. kép. A korábbi őrtorony északnyugati sarka

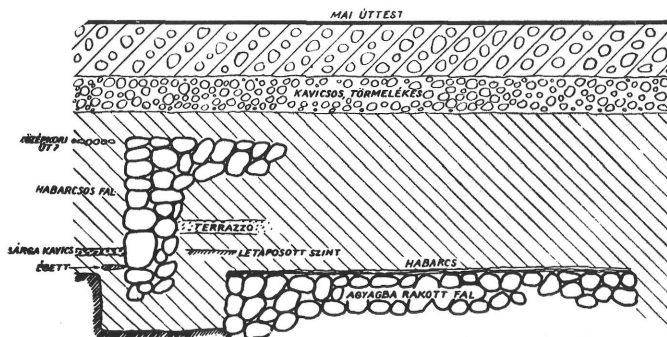

6. kép. A korábbi őrtorony északi falalapozása

kocsi utcák sarkán sikerült egy római őrtorony falait feltárni.⁵ Ez a távolság azonban a limes Aquincum környéki erődítményeinek eddigi ismeretében igen nagynek tűnik. Szilágyi J. véleménye szerint is⁶ joggal tételezhető fel egy őrtorony a mai Lukács-fürdő tájékán. Nagy Lajos⁷ a Császár fürdő melletti későközépkori lőpormalomról gondolja, hogy esetleg egy római erőd alapjaira épült.

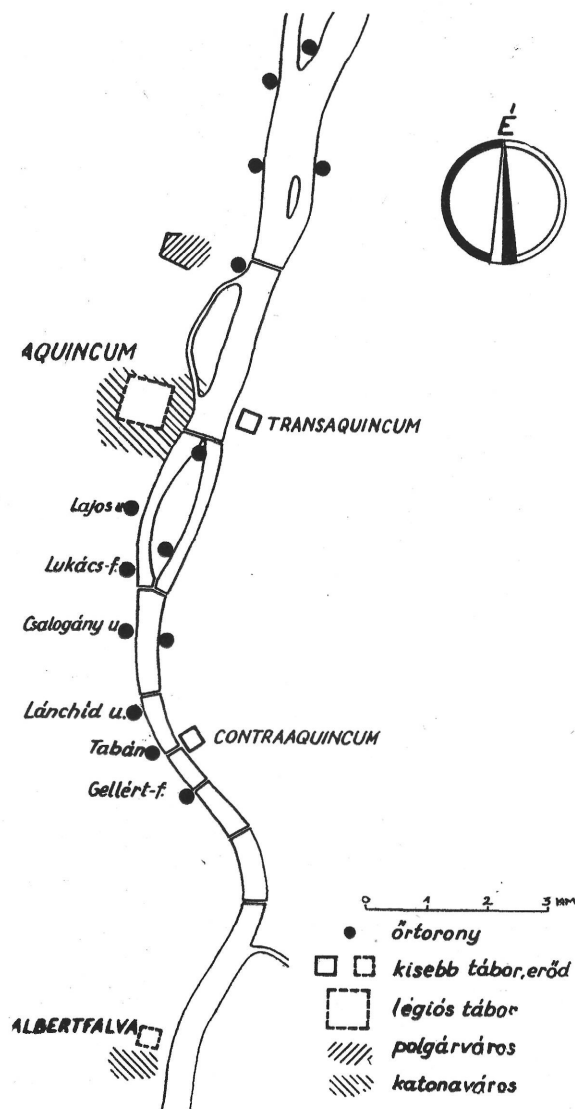
Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, e valószínű Lukács-fürdői őrtorony és az aquincumi legióstábor közötti távolság még mindig majdnem 3 km, ami kb. kétszerese a Lukács-fürdő — Csalogány utcai, illetve a Csalogány utca — Lánchíd utcai erődök közötti távolságnak. Aquincumtól északra ugyan egymástól csak 2—3 km-re voltak őrtornyok és erődök, de Szilágyi J. is feltételezi,⁸ hogy a legióstábortól délre, a terepviszonyok alakulása miatt, sűrűbb erődhálózatnak kellett lennie (8. kép).

Őrtornyunk a Szépvölgyi út torkolatánál fekszik. A Szépvölgynek nevezett hágón keresztül valószínűleg a római korban is vezetett közlekedési útvonal.⁹ Ez is indokoltá teszi a terület katonai megerősítését.

7. kép. A csatornaárok keleti falának metszete a Lajos utca 31. sz. déli sarkával szemben

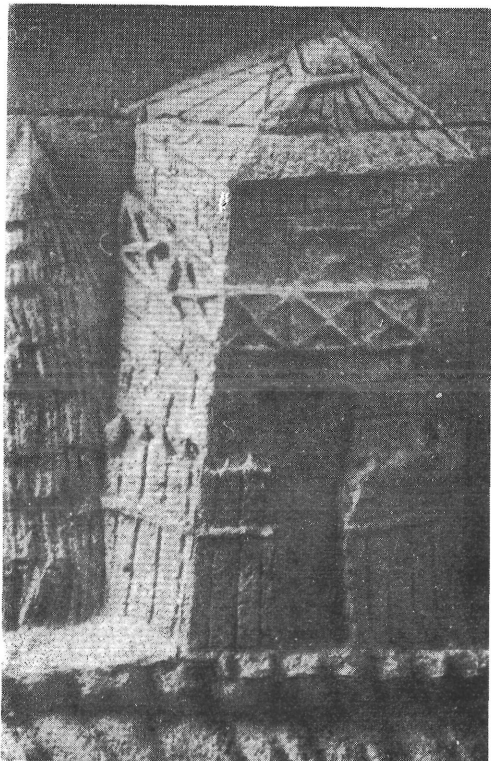
Az ilyen kisméretű, mintegy 20 m² alapterületű őrtornyok a császárkor első felében voltak szokásosak. A római védelmi rendszer megváltozásával, a III. század folyamán az őrtornyok is egyre nagyobbak lesznek.¹⁰ Csak néhány főnyi katonaság tartózkodhatott bennük, így erősebb támadás elhárítására nem voltak alkalmasak, és csak az ór- és jelzőszolgálatot látták el.¹¹ Ennek a célnak megfelelően választották ki az őrtornyok építési helyét. Általában kisebb magaslatokon találjuk ezeket — ahol a limesvonal megtörik — úgy, hogy a környék áttekinthető legyen, és

8. kép. A római limes Aquincum környékén

egymástól csak olyan távolságra, hogy az őrségek egymásnak jelzéseket adhassanak.¹² A Rajna mentén, Raetiában, az őrtornyok átlagos távolsága egymástól 1200—1500 m. Ezeket olyan helyekre emelték, ahonnan a túlpártot jól szemmel lehetett tartani; de azért néha a folyótól 100 m-nyire is estek.¹³ A Lajos utca jelenleg kb. 150 m-re van a kérdéses ponton a Dunától, de a rakpart kiépítése előtt mintegy 100 m-re lehetett a Duna árterétől. Vindobona és Carnuntum környékén is átlag 1 római mérföld, azaz 1½ km volt az őrtornyok távolsága egymástól a limesút mentén, amely azonban néha kilométerekre is eltávolodott a jelenlegi Duna-medertől.¹⁴ Mindig a stratégiai szempontok döntötték el az őrtornyok helyének megválasztását.¹⁵

Fából készült Duna vidéki őrtornyok ábrázolását láthatjuk a Traianus-¹⁶ és a Marcus-oszlopon¹⁷ (9. kép). Főleg az előbbin jól kivehetjük a torony anyagát, szerkezetét és a

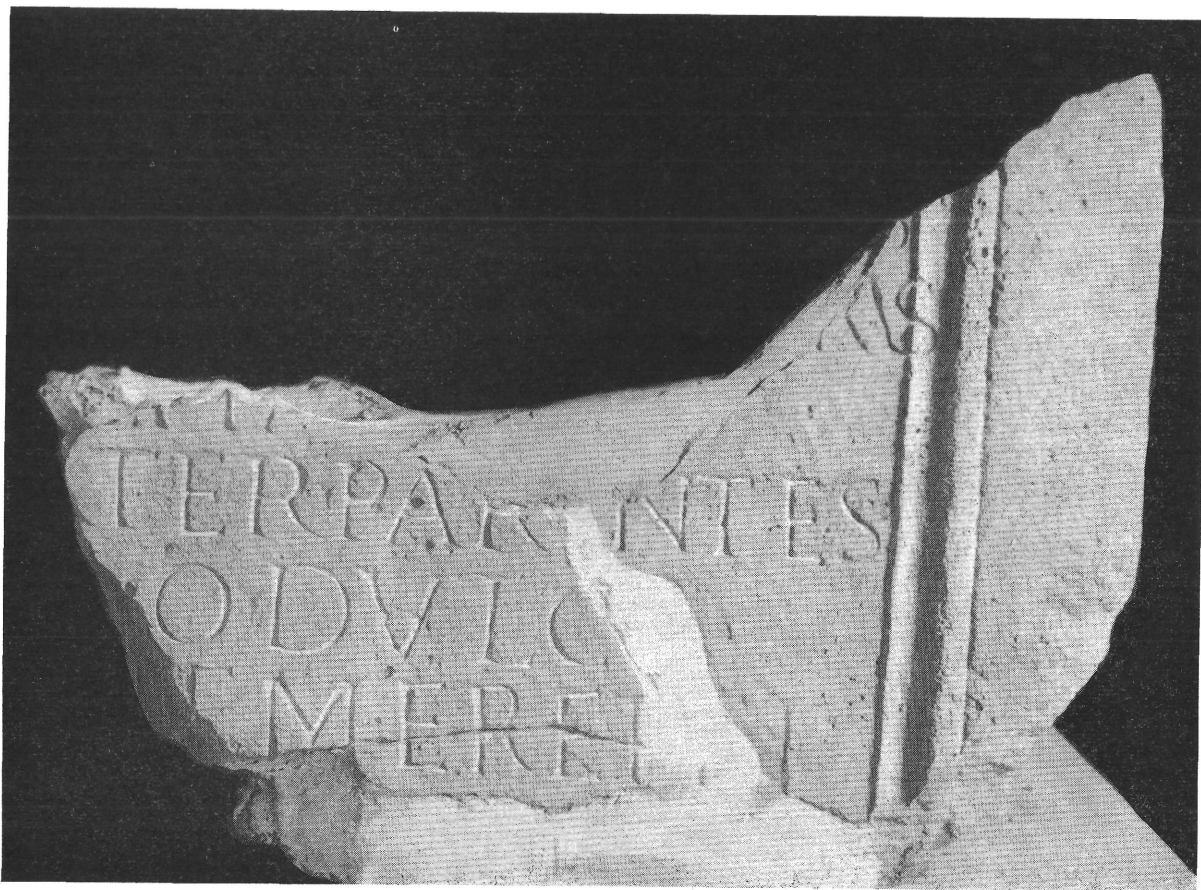
körbefutó erkélyt. Raetiában, a gunzenhausen—kipfenbergi limesszakaszon több őrtoronyból elég jól megmaradt az alapozás faszerkezete.¹⁸ Elvértve ugyan még a III., sőt IV. században is találunk faszerkezetű őrtornyokat,¹⁹ de általában a III. század végétől kőtornyokat emelnek helyettük. Ezek a raetiai szakaszon Fabricius megfigyelés szerint²⁰ a korábbi fatornyokhoz egész közel (1—22 m távolságra), de sohasem közvetlenül azok helyére épültek. A Lajos utcában a két toronyalapozás 3,90 m-re van egymástól. Méreteik is megfelelnek a Germániában és Raetiában megfigyelt II. századi burgusokénak.²¹

A kísérő kerámia alapján a kisebb őrtornyot az I—II. század,²² a későbbit a II—III. század fordulójára keltezhetjük.²³ Végleges és biztos meghatározást az építmények rendeltetéséről és koráról csak rendszeres feltárás alapján lehetne adni. Erre azonban a Lajos utca forgalma miatt jelenleg nincs mód.

*

9. kép. Őrtorony képe Marcus Aurelius oszlopáról

10. kép. Sírkő töredéke a Lajos utcából

Ugyancsak ebben a termálcso-árokban, már csaknem a Kolosy térnél, egy sírkő három, összeillő töredéke került elő (10. kép). Meglevő nagysága 56 × 34 cm, vastagsága 20 cm. A keretelés 13 cm széles. Felirata: . . . JTER · PAR[E]NTES/[FILI]O · DVLC(ISSIMO)/[BEN]E MERETTI (sic). Az utolsó szó első T betűje, bár töredékes, de félreismerhetetlen. A kőfaragó nyilván tévedésből véste a helyes N betű helyett. A töredékből csak annyit lehet megállapítani, hogy sírkőhöz tartozott, amelyet a szülők igen kedves és boldog emlékezetű fiuknak állítottak. A betűtípusok és a keretelés alapján a II. század közepére datálható.

J E G Y Z E T E K

¹ Az Aquincumi Múzeum részéről Szilágyi János irányította a leletmentést; a teljes építészeti anyag átengedését ezúton is köszönjük. A középkori emlékek vizsgálatát Bertalan Vilmosné végezte.

² A sírokat Kaba Melinda fogja publikálni.

³ Hasonló megfigyelést tett — szíves szóbeli közlése szerint — Szilágyi J. az Ék utcában egy Domitianus-kori toronynál.

⁴ A mellékletek alapján — Kaba Melinda szíves közlése szerint — a III. századra datálható.

⁵ Nagy L.: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 750. — Garády S.: Bud. Rég. XIII. köt. Bp. 1943, 417 (középkorinak mondja).

⁶ J. Szilágyi, Aquincum. Bp. 1956, 26.

⁷ Nagy L. i. h. 750.

⁸ Limes Studien. Basel 1959, 168. kk.

⁹ Nagy T.: Bud. Rég. XVII. köt. Bp. 1956, 9.

¹⁰ Fitz J.: Arch. Ért. (1955) 76.

¹¹ M. Groller: RLIÖ IX (1908) 84. kk.

¹² E. Fabricius: PWRE 25. 599.

¹³ E. Staehelin, Die Schweiz in römischer Zeit. 1948, 297. kk.

¹⁴ Fabricius i. m. 637.

¹⁵ Fitz i. h.

¹⁶ Cichorius, Die Reliefs der Traianussäule. 1896, IV. t. 4, V. t. 5—6.

¹⁷ ORL 1. 49. kk. — Caprino—Colini—Gatti—Pallottino—Romanelli, La colonna di Marco Aurelio. Roma 1955, 4. kép, S tábla.

¹⁸ E. Fabricius: ORL (1928) 20. old., 3, 6. t.

¹⁹ L. Ohlenroth; BRGK (1939) 154. kk. — Fitz i. h.

²⁰ ORL (1928) 30.

²¹ Kora-hadrianusi fatornyok oldala 2,5—5 m, ezutáni kőtornyoké 4—6 m. — E. Fabricius: PWRE 25. 599. kk.

²² Alföldi A. szerint az Aquincum környéki fa őrtornyok még Domitianus alatt épültek: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 188.

²³ Esetleg kapcsolatba hozhatjuk a Commodus-féle határmegerősítéssel.

EIN NEUENTDECKTER WACHTURM AUF DER LIMESSTRECKE VON
AQUINCUM

Im Mai 1958 kamen südlich von der Canabae in Aquincum bei Rohrlegungsarbeiten römische und mittelalterliche Gebäudereste und Gräber zum Vorschein. Diesmal soll nur das auf die römische Architektur bezügliche Material beschrieben werden. Gegenüber dem Haus Lajos-Straße 29 kam in einer Länge von 454 cm in voller Breite des Grabens eine mit Mörtel gebaute römische Mauer zutage. Auf Grund ihrer Dimension und ihrer Bautechnik kann man den Fußboden eines militärischen Wachturmes vermuten. Südlich davon und zum Teile darunter zieht sich eine Straße, die aus früherer Zeit stammt, hin, nördlich davon in einem Abstand von 3,90 m wurde durch ihrem Bau das Fundament eines anderen Wachturmes durchschnitten. Die aus Lehm und Steinen gebaute Mauer war 330 cm lang, darüber lagen drei Reihen Steine mit einer 2—3 cm dicken Mörtelschicht. Dies war der frühere Wachturm der aller Wahrscheinlichkeit nach um die Wende des 1. und 2. Jahrhunderts gebaut wurde. Der obere Teil des Gebäudes bestand, wenn man gleichaltrige Beispiele vergleicht, wahrscheinlich aus Holz, daher blieb davon nichts erhalten. Der größere Wachturm wurde vermutlich um die Wende des 2—3. Jahrhunderts errichtet. Derartige kleindimensionierte Wachtürme von 15—20 m²-Grundfläche waren in der ersten Hälfte der Kaiserzeit üblich. In ihnen waren nur wenige Soldaten stationiert, sie waren daher zur Abwehr eines stärkeren

Angriffes nicht geeignet und hatten nur den Wach- und Signaldienst zu versehen. Der Ort dieser Wachtürme wurde diesem Zweck entsprechend gewählt. Ihr Abstand voneinander betrug im Gebiete des heutigen Budapest, auf dem südlich vom Legionslager von Aquincum gelegenen Abschnitt durchschnittlich 1,5 km. Diese Festung schließt sich daher als ein bisher unbekanntes Kettenglied den bereits entdeckten an. Von strategischem Standpunkt ist die Auswahl des Ortes noch dadurch begründet, daß hier eine in der Richtung O—W verlaufende Straße in die Limesstraße mündet, die durch einen der Gebirgssättel der Budaer Berge führt.

Nach Beobachtungen in Germanien und Rätien wurden die frühen Wachtürme auch dort aus Holz gebaut und vom 3. Jahrhundert an an ihrer Stelle Steintürme errichtet. Die Auswahl des Ortes der Wachtürme, ihre Ausmaße und ihr Abstand voneinander stimmten im großen und ganzen ebenfalls mit denen der Limesstrecke von Aquincum, sowie auf der der Schweiz, des Rheinlandes und Österreichs überein.

In der Nähe der Wachtürme durchschnitten der Graben noch mehrere römische Steinmauern ungewisser Bestimmung und einen gemauerten Kanal der in der Richtung der Donau verläuft. Auch ein 56×34 cm großes Grabsteinfragment kam noch zutage mit der Inschrift: . . .] TER · PAR[E]NTES/[FILII]O ·

DVLC(ISSMO)/[BEN]E
MERETTI